

Voorbij het object: een dag in de Laurens

Hélène Verreyke

Tussen de hoogbouw van Rotterdam herinnert de Laurenskerk als het enige middeleeuwse monument aan de lange geschiedenis van de stad. In 2010 is in de kerk de permanente tentoonstelling 'Een monument vol verhalen' ingericht, die de historische verhalen die verbonden zijn aan het gebouw zichtbaar maakt voor de bezoeker. Door het bombardement van mei 1940 heeft de Laurenskerk een sober interieur uit de wederopbouwperiode, zodat voor de tentoonstelling gebruik moest worden gemaakt van hedendaagse objecten en beelden.

Tijdens de bijeenkomst 'Voorbij het object. Authenticiteit, per-

formativiteit, publiek en community' in de Laurenskerk op 11 november 2010, werd teruggeblikt op het creatieve proces dat aan de samenstelling van de tentoonstelling voorafging. Er werd stilgestaan bij de wisselwerking tussen het ontwerpbureau Kossmann.dejong, de Stichting Grote- of Sint Laurenskerk, eigenaar van de kerk, en de Commissie voor Welstanden Monumenten van de Gemeente Rotterdam en bij de vragen die tijdens het proces centraal hadden gestaan: wat wilde men bereiken met de expositie, aan welke van de vele tijdslagen die de kerk bevat moet aandacht worden besteed en, tot slot, welke nieuwe betekenis-

Laurenskerk, bezoekers bij Vieringen in de kooromgang (foto Thijs Wolzak / ontwerp Kossmann.dejong)

laag voegt het concept van de tentoonstelling toe aan de kerk? Deze bijdrage behandelt de enige van de betrokken partijen die in dit nummer van het *Bulletin* nog niet aan bod is geweest, maar om wie het uiteindelijk wel allemaal draait, namelijk de bezoeker. Wat zijn de ervaringen van het publiek met de tentoonstelling in de Laurenskerk op een willekeurige dag?

Om deze ervaringen te kunnen vastleggen werden gedurende twee namiddagen drieëntwintig bezoekers geënquêteerd over hun beleving van de kerk. Er werd gevraagd waar ze vandaan kwamen, of ze zichzelf als religieus beschouwden, hoe ze in de Laurenskerk terecht waren gekomen, wat ze van de vormgeving van de expositie vonden en wat hun waardering van het bezoek aan de kerk was. Geen uitgebreid onderzoek dus, maar voldoende om te reflecteren op het effect van de Laurenskerk op de erfgoedbeleving van de verschillende groepen bezoekers.

De uitkomsten van de enquête konden worden vergeleken met de resultaten van het publieksonderzoek dat Maria Heemskerk eerder had verricht voor haar masterthesis aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.¹ Heemskerk had bezoekers van drie kerken – de Grote Kerk in Dordrecht, de Sint-Jan in Gouda en ook de Laurenskerk – ondervraagd om na te gaan in hoeverre de aanwezigheid van een authentiek interieur in een monumentale kerk invloed heeft op de beleving en waardering.

Tentoonstellingservaring

Alvorens in te gaan op de specifieke tentoonstellingservaring in de Laurenskerk, moet eerst worden stilgestaan bij de tentoonstellingservaring in het algemeen. Wat kan het bezoeken van erfgoed of een museale tentoonstelling teweeg brengen bij mensen, en welke rol kan het museum op grond hiervan in de samenleving spelen?

Het historisch museum beperkt zich tegenwoordig niet meer tot het verzamelen, documenteren en tentoonstellen van objecten uit het verleden. Het vertelt in de eerste plaats verhalen over waar we vandaan komen en wie we zijn. Het museum gaat, met andere woorden, in toenemende mate ‘voorbij het object’ en stelt de mens centraal. Mensen worden in een museum samengebracht om te reflecteren over andere (historische) culturen en daarmee over hun eigen cultuur en identiteit.² De stimulans tot reflectie en zelfreflectie zet het museum in het midden van de maatschappij, die het museum dan ook nadrukkelijk vraagt moeilijke onderwerpen op de agenda te zetten en tevens maatschappelijke doeleinden na te streven als het verhogen van sociale inclusie en het verstevigen van het gemeenschapsgevoel – iedereen moet zich thuis kunnen voelen in het museum. Wanneer we bijvoorbeeld kijken naar de missie van het Museum of World Culture in het Zweedse Göteborg zien we dat discussie en reflectie centraal staan: ‘The museum wants to be an arena for discussion and reflection in which many and different voices will be heard, where the controversial and conflict-filled topics can be addressed...’, maar voegt daar tegelijkertijd aan toe: ‘as well as a place where people can feel at home across borders’.³ Door het bezoeken van een tentoonstelling komt het publiek niet alleen in aanraking met verhalen (uit het verleden), maar ook met hedendaag-

se maatschappelijke thema’s, waardoor reflectie wordt aangewakkerd. In een museum dat een thuis wil zijn voor mensen, speelt daarnaast identificatie een grote rol. Mensen voelen zich betrokken bij erfgoed, omdat zij zich identificeren met een verhaal.

‘Een monument vol verhalen’

De verhalen die in de tentoonstelling aan bod komen, zijn allemaal op één of andere manier verbonden met de Laurenskerk. De geschiedenis van de kerk wordt gerelateerd aan de geschiedenis van de stad, en religieuze thema’s en vieringen worden verweven met het hedendaagse Rotterdam. De bezoeker mag een eigen parcours uitstippelen, want er is geen vaste route. Op verschillende plekken kan de bezoeker de audioguide – vormgegeven als Bijbel – activeren, voor extra informatie. En voor wie daaraan niet genoeg heeft, is er ook nog een boekje. Vlakbij de ingang ligt de *Kapel Laurens in het Midden*, waar de positie van de kerk in de stad chronologisch wordt weergegeven in een multimediale omgeving. De volgende kapellen zijn onder meer gewijd aan de heiligen die in de kerk werden vereerd, aan de librije, het bombardement en de restauratie van het gebouw. Er wordt ook stilgestaan bij alle feesten die in de stad worden gevierd, van het Suikerfeest en Kerstmis tot aan de kleurige Hindoeïeften. Ook het thema leven en dood komt aan bod. In een levensgrote spiegel flikkert een lichtreclame ‘Ik zal leven... sterven’, terwijl de audioguide verschillende sprekers aan het woord laat over geloof en leven na de dood.

Er is voor gezorgd dat de tentoonstelling optimaal in de ruimte is geïntegreerd. In de woorden van ontwerper Herman Kossmann moest het geen tentoonstelling in de ruimte worden, maar werd de ruimte de tentoonstelling.⁴ De expositie is opgebouwd langs de kapellen en de kooromgang, zodat ze met de kerk een geheel zou vormen. Zij is sterk visueel van karakter, met veel ruimtelijke installaties, kleur en sprekende beelden.

Bezoekers

Dit laatste wordt door de meerderheid van de bezoekers zeer op prijs gesteld. Slechts hier en daar werd de opmerking gemaakt dat het wat soberder had gemogen. Een gelovige dame maakte de opmerking dat het ‘even wennen’ is, omdat de expositie toch wel ingrijpt in het gebouw. Zo word je, als je in het koor zit, vanuit je ooghoeken afgeleid door de drukte in de kooromgang. De meerderheid gaf echter aan dat de expositie mooi is geïntegreerd in de ruimte; dat tentoonstelling en kerk één geheel zijn bleek zeer belangrijk voor de beleving van het bezoek.

Uit de enquête is ook naar voren gekomen dat de bezoeker van een kerk vooral wordt aangetrokken door de sfeer. Het onderzoek van Heemskerk had al duidelijk gemaakt dat de positieve waardering sterk wordt bepaald door de aanwezigheid van een authentiek en indrukwekkend interieur. Door haar sobere inrichting wordt de Laurenskerk daarom minder gewaardeerd dan de beide andere kerken.⁵

Tegelijk bleek echter dat de tentoonstelling ‘Een monument vol verhalen’ veel invloed heeft op de bezoekerservaring. In het

Laurenskerk, bezoeker in Kapel van de Librije (foto Thijs Wolzak / ontwerp Kossmann.dejong)

onderzoek van Heemskerk gaf 93,8 % van de bezoekers aan specifiek voor de tentoonstelling naar de kerk te zijn gekomen. Van dit percentage maakte 67,9% gebruik van de audioguide.⁶ Bij de ingang probeert het baliepersoneel de bezoekers enthousiast te maken voor de audiotour, maar sommige mensen willen blijkbaar alleen maar even door het gebouw en langs de tentoonstelling lopen. Uit de bevraging bleek daarentegen wel, dat als de bezoekers voor de audioguide kozen, zij de tentoonstelling anders ervoeren; met de verhalen en muziek op de achtergrond wordt de ruimte op een heel andere manier beleefd. De enquête van Heemskerk had ook aangetoond dat bezoekers gemiddeld langer in de Laurenskerk vertoefden dan in de Grote Kerk in Dordrecht of in de Sint-Janskerk in Gouda, wat waarschijnlijk verband houdt met de audioguide.⁷ Een jonge student, die de markt bezocht en besloot ook even de kerk binnen te lopen, gaf aan dat hij zonder de audioguide weer snel buiten had gestaan, maar nu een uurtje de tijd genomen om alles te bekijken en beluisteren. Een wat oudere mevrouw uit Rotterdam was van mening dat dankzij de expositie met audioguide de kerk nu meer een rustpunt in de stad was geworden, waar je kan rondwandelen, naar muziek luisteren en nadenken.

Laurenskerk, bezoeker in Kapel van de Zending (foto Thijs Wolzak / ontwerp Kossmann.dejong)

Identificatie en identiteit

Thematisch combineert de expositie het religieuze met het seculiere. Gelovige bezoekers vonden over het algemeen dat de tentoonstelling de kerk meerwaarde gaf, mede omdat in de opstelling religieuze elementen zijn terug te vinden. De bezoekers die religie op zijn minst een warm hart toe droegen, vonden dat de *Kapel van het Bidden*, waar je een kaarsje kan aansteken en onschuldige kinderstemmetjes filosoferen over wat bidden voor hen betekent, heel mooi in de ruimte was geïntegreerd. Een mevrouw uit Almelo, wier man voor zaken in Rotterdam moest zijn, bezocht op donderdag Museum Boijmans Van Beuningen en op vrijdag de Laurenskerk. Maar als ze slechts één dag de tijd had gehad, had ze zeker voorrang gegeven aan de Laurenskerk, verzekerde ze, omdat ze tenslotte religieus was. Vooral de *Kapel van het Bidden* en de *Kapel van Leven en Dood* hadden haar erg aangegrepen. Bij de spiegel waar 'ik zal leven' of 'ik zal sterven' oplicht, had ze genoten van de mijmeringen over het al dan niet naar de hemel gaan. 'Leven en dood, dat zijn toch thema's waar je religieus mee bezig bent'.⁸ De kapel die de gelovigen steevast als hoogtepunt van het bezoek ervoeren, was die van de *Barm-*

hartigheid; voornaamste reden was dat hier de christelijke waarden worden uitgelicht. Een mevrouw uit Rotterdam die bij de voedselbank werkte, vond het goed dat deze positieve verhalen, die uiteindelijk de christelijke moraal raken, aan bod komen, ter compensatie van al het slechte nieuws dat dagelijks over je wordt uitgestort. Een vriendin die haar vergezelde, vond het leuk de winkel met tweedehands kleding die zij dagelijks passeerde, in de opstelling te herkennen. Het blijken dus vooral de thema's die verwijzen naar de christelijke moraal, waarmee gelovigen zich identificeren.

Twee heren uit Rotterdam, actief in de Hervormde Gemeente van de Laurenskerk, hadden de tentoonstelling al verschillende keren bezocht, zij het zonder audioguide, want 'als wat oudere heren weet je het onderhand wel', en als trouwe bezoekers wisten ze bovendien al veel van de kerk. Voor hen waren het niet zozeer de achterliggende verhalen die er toe deden, als wel de expositie zelf. Deze bevestigt de christelijke waarden, en het gepresenteerde erfgoed versterkt de identiteit.

Daarbij gaat het overigens niet alleen om religieuze identiteit, maar ook om stedelijke. De geschiedenis van de kerk, van het bombardement en van de wederopbouw is onlosmakelijk verbonden met Rotterdam. In de eerste kapel wordt de Laurenskerk in de stad en in de tijd gesitueerd, ingekaderd door een installatie met de *landmark*-gebouwen van Rotterdam. Vooral voor inwoners van de stad blijkt het een leuk spel te raden welke geabstraheerde vorm bij welke van de vele karakteristieke gebouwen hoort. Door het spelen van een spelletje 'herken het gebouw' bevestigt de bezoeker zijn kennis van de stad. Het verwoestende effect van de bombardementen en de voor de stad zo bepalende wederopbouwperiode is zeer betekenisvol voor de Rotterdammer. Deze hebben het beeld van de stad grotendeels bepaald en zijn dus van grote invloed op het dagelijks leven. Eén mevrouw was teruggekomen voor een tweede bezoek, omdat ze de eerste keer de audiotour niet had kunnen afmaken. Vooral de *Kapel van Vrede en Verzoening* en de bouw van de kerk interesseerden haar, omdat die over het bombardement en de wederopbouw gingen, de niet-religieuze thema's dus. De meer religieuze onderwerpen had ze alleen uitgezeten. Er zijn dus ook bezoekers die ervoor kiezen aan de religieuze elementen voorbij te gaan (of liever: hier niet bij stil te staan) of de religieuze aspecten niet als zodanig herkennen of beleven. Uit het onderzoek van Heemskerk was al gebleken dat bezoekers van de Laurenskerk vaker uit de omgeving komen dan die van de Grote Kerk in Dordrecht of de Sint-Jan in Gouda, wat voor de identificatie natuurlijk van belang is.⁹

Dankzij de panelen over de vieringen zijn ook de Rotterdammers met een niet-christelijke achtergrond vertegenwoordigd in de kerk. De mevrouw uit Almelo zei hierover: 'Het toont aan dat de kerk midden in de samenleving staat. Zo kan een Marokkaans gezin dat de Laurens eventueel zou bezoeken zichzelf terugvinden in het paneel over het Suikerfeest.' Dat alle feesten die in Rotterdam worden gevierd aan bod komen, weerspiegelt de multiculturele stad. Een andere bezoeker vond het thema van de vieringen in het algemeen mooi uitgewerkt, maar vond Kerstmis tot haar teleurstelling wat kitscherig verbeeld; bezoekers identificeren zich dus nadrukkelijk met de uitgebeelde vieringen.

Heemskerk had al geconcludeerd dat de Laurenskerk geen allochtonen en niet-etnische Nederlanders aantrekt, ondanks dat zij door de panelen met de vieringen wel zijn vertegenwoordigd.¹⁰ Een mevrouw uit Breda, die op bezoek was bij twee heren uit de gemeenschap van de Laurenskerk, vertelde dat de panelen haar een beetje hadden gechoqueerd: de aandacht voor niet-christelijke feesten had ze niet verwacht in een kerk. Dit deel van de tentoonstelling zorgt er dus niet alleen voor dat de kerk midden in de samenleving staat, maar ook dat verschillende groepen hier met elkaar worden geconfronteerd.

Conclusie

'Een monument vol verhalen' blijkt een significant effect te hebben op de ervaring van de Laurenskerk door de bezoeker, en aldus een extra betekenislaag aan het gebouw te hebben toegevoegd. Daarnaast zetten de thema's die worden aangereikt aantoonbaar aan tot reflectie – over geloof, leven en dood, maar ook over de geschiedenis van Rotterdam en de multiculturele stad – en roepen ze ook herkenning op. Gelovigen waarderen de christelijke en meer levensbeschouwelijke thema's, maar ook niet gelovige Rotterdammers vinden in de Laurens de geschiedenis van 'hun' stad terug, waardoor ze zich kunnen identificeren met de kerk. 'Een monument vol verhalen' ontsluit de vele verhalen die de kerk bevat en zorgt er tegelijk voor dat het kerkbezoek anders wordt ervaren.

Noten

- ¹ M. Heemskerk, *Een monument vol belevenissen. Een vergelijkend onderzoek naar het bezoek en de beleving van het interieur van kerkelijke monumenten*, master thesis Kunst- en Cultuurwetenschappen, Erasmus Universiteit Rotterdam 2011.
- ² Daarom is er, volgens James Clifford, ook sprake van musea als *contact zones*, waar de bezoeker en tentoonstellingsmaker als het ware een dialoog aangaan (J. Clifford, 'Museums as Contact Zones', in: J. Clifford (red.), *Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century*, Cambridge 1997, 188–219).
- ³ www.varldskulturmuseet.se/smvk/jsp/polopoly.jsp?d=822 (geraadpleegd op 5 september 2011)
- ⁴ Herman Kossmann, voordracht 11 november 2010 in de Laurenskerk Rotterdam.
- ⁵ Heemskerk 2011 (noot 1), 63.
- ⁶ Heemskerk 2011 (noot 1), 57.
- ⁷ Heemskerk 2011 (noot 1), 63.
- ⁸ Dit citaat en volgende werden opgetekend tijdens de enquête door de auteur in de herfst van 2010.
- ⁹ Heemskerk 2011 (noot 1), 63.
- ¹⁰ Heemskerk 2011 (noot 1), 63.